

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 4 – Sayfa / Page: 161-184
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 21.06.2019
Kabul/Accepted: 01.11.2019
Araştırma Makalesi / Research Article
Kış/Winter, 2019

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ SONRASINDA KALKINMA HAMLELERİ VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŐKİLER (1923-1929)*

RELATIONS WITH DEVELOPMENT MOVEMENTS AND BUSINESS MAN AFTER THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD (1923-1929)

Fatma Eylem ÇOBAN

Dokuz Eylöl Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-8339-8795

coban.eylem@hotmail.com

Öz

Millî Mücadele Dönemi, Mustafa Kemal'in önderliğinde destansı bir galibiyetle sona ermiştir. Fakat asıl görev bundan sonra başlamaktadır. Her bir köşesi yanmış ve yıkılmış bir vatan, işsiz ve yoksul milyonlarca insan, azınlıklar ve yabancıların eline geçmiş bir ekonomi, boş bir hazine ve ödenemeyecek kadar çok borç içinde olan bir ölke geriye kalmıştır. İzmir iktisat Kongresi ile ölkenin iktisat politikaları belirlenmiştir. Bu politikalar doğrultusunda, yabancı sermayenin elinde olan işletmeler, demiryolları devletleştirilmiş; yenilerinin yapımı için de yerli girişimcilere destek verilmiştir. Böylece, Türkiye'nin yeni iş adamları sınıfı doğmaya başlamıştır. Önce nüfus mübadelesi, sonrasında da Varlık Vergisi ile gayrimüslim iş adamlarının elindeki işletmeler, yerli iş adamlarının eline geçmiştir. Türk iş adamları ile siyasilerin ve yüksek bürokrasinin işbirliği sayesinde, gayrimüslim iş adamlarının tekelinde olan ticaret devralınarak ve imtiyazlı şirketler kurulmasına göz yumularak, yeni bir zenginler tabakası

* Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde 18-19 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen "Millî Mücadele'nin 100. Yılı Anısına: Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumunda" sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

oluşturulmuştur. Koç, Tatko, Sabancı, Çukurova, Yaşar, Akkök Grubu bunlardan sadece birkaçıdır.

Yeniden yapılanması gereken ve kasası boş bir ÷lke için, sermayedâr sınıf çok önemlidir. Bu nedenle, 1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal ekonomi politikaları ile iş adamlarına teşvikler ve imtiyazlar tanınarak ekonominin canlanması için gerekli olan sermaye birikiminin özel kesim tarafından sağlanması yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: iş adamları, iktisat, cumhuriyet dönemi, millî mücadele, liberal ekonomi.

Abstract

The National Struggle Period ended with an epic victory under the leadership of Mustafa Kemal. But the main task starts after that. All that is left is a burnt and destroyed homeland, an unemployed and poor millions of people, minorities and foreigners, an empty treasure, and a country that owes too much debt. The economic policies of the country were determined with the Izmir Economic Congress. In accordance with these policies, enterprises owned by foreign capital, railways are nationalized; local entrepreneurs were also supported for the construction of new ones. Thus, Turkey's new class of businessmen began to form. Businesses in the hands of non-Muslim businessmen, first with the population exchange, and then with the Wealth Tax, were taken over by local businessmen. Thanks to the cooperation of Turkish businessmen and politicians and the high bureaucracy, a new layer of riches has been created by taking over the trade under the monopoly of non-Muslim businessmen and establishing privileged companies. Koç, Tatko, Sabancı, Çukurova, Yaşar, Akkök Group are just a few of them.

For a country that needs to be restructured and empty, the capitalist class is very important. For this reason, with the liberal economy policies implemented between 1923-1929, business people were given incentives and privileges and the capital accumulation required for the revival of the economy was provided by the private sector.

Keywords: Business man, economy, republican period, national struggle, liberal economy.

Giriş

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine maalesef ki büyük bir miras kalmamıştır. Hatta miras olarak bıraktığı, işsiz ve yoksul milyonlarca insan, tüm ihtiyaçlarını ithalat eden dışa bağımlı bir ÷lke, neredeyse tamamı gayrimüslimlerin eline geçmiş bir ekonomi ve ödenmesi hayal edilemeyecek kadar çok borç olmuştur. (Yılmaz, 2015: 260) Ermeniler tehcir edilirken Doğu Anadolu'nun tüm oturulabilir yerlerini yıkmış, Yunanlılar da Batı Anadolu'da geri çekilirken Anadolu'nun en güzel en gelişmiş bölgelerini yıkmış, kül etmişlerdir. Dolayısıyla ÷lkenin tamamının

yeniden inşa edilmesi gerekmektedir fakat devletin kasasında ancak 12 milyon İngiliz Lirası kadar para vardır. (Atay, 1980: 450-451)

1924 yılı itibarıyla, ülke nüfusunun %10'u Balkanlardan, Güney Kafkasya'dan ve Yunanistan'dan gelen göçmenlerdir. (Maccarty, 1999:510) Göçmenler; tifüs, çiçek, kolera gibi hastalıkları da beraberlerinde getirdikleri için, yerli halk ve askerler hastalıktan kırılmaktadır. (Shaw, 2000: 215) 13 milyona yakın ülke nüfusuna karşılık, 1000 doktorumuz ve 10.000 kadar da hasta yatağımızın olması hastalıklarla mücadeleyi olanaksız kılmaktadır. İlk, orta ve yükseköğretim olmak üzere toplam 5.000 okul, 12.400 öğretmen ve 359.000 öğrenci vardır ve nüfusun ancak %10'u okuyup yazma bilmektedir. (Tezel, 1994: 102)

Ülkenin ekonomik hayatıyla ilgili bilgiyi ise, Ahmet Hamdi Başar'ın 1921-1922¹ (Koraltürk, 2007: 24) yıllarında, ekonominin kalbi olan İstanbul'da yaptırdığı bir araştırma ortaya koymaktadır. İthalat ve ihracat ile uğraşanların ancak %4'ü, komisyonculuk ile uğraşanların %3'ü, esham ve kambiyo borsasında mubayaacı ve simsarların %5'i, iç piyasaya çalışan toptancıların %15'i yarı toptancı ve perakendecilerin de %25'inin Türk ve Müslüman iş adamlarının elinde olduğu görünmektedir. Liman işletmesi, sigorta şirketleri, Beyoğlu'ndaki bütün mağazalar, dükkânlar, lokantalar ve eğlence yerleri ise tamamen yabancıların elindedir. "İtibar-ı Millî" ve "Adapazarı İslam Ticaret Bankası" haricindeki tüm bankalar yabancılara aittir. Bunlar dışında su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay ve tünel, demiryolları, madenler ve tütün tekeli gibi imtiyazlı işler de yabancı şirketlerin elindedir. Bu şirketler de ise Müslüman-Türkler ancak en düşük mevkiideki yabancı çalışanın da altında çalışabilirlerdi. (Koraltürk, 2007:25) Ahmet Hamdi'nin, İstanbul içinde yaptırmış olduğu bu araştırmanın sonuçları, tüm Türkiye'nin aynası niteliğindedir; çünkü önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'de de durum aynıdır. Türk çiftçisi, inciri, üzümü yetiştirip, Yahudi simsarlar aracılığıyla Türk tüccara satmakta, yerli banka olmadığı ve bu bankalarda da Türk çalıştırılmadığı için, yerli iş adamları kredi ve sermaye bulma konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadır. İstanbul'da olduğu gibi, İzmir'de de deniz ve demir yolları işletmeleri, liman ve rıhtımlar, hava gazı, su gibi işletmeler Osmanlı döneminde verilen imtiyazlar nedeniyle yabancı sermayenin denetimindedir. (Serçe ve Yetkin, 1999: 40-45) Ankara'da da durum

¹ Ahmet Hamdi Başar bu araştırmayı haziran 1922'de, Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmasından hemen önce yaptırmış ve araştırma 2-3 ay sürmüştür. Dolayısıyla araştırmanın 1921 veya 1922 yılları içerisine rast geldiği düşünülmektedir.

pek farklı değildir. Ankara topraklarının tamamına yakını, birkaç Ermeni bankerin denetimindedir. (O yıllarda Bolu, Zonguldak, Yozgat ve Kayseri de Ankara'ya bağlı sancaklardır.) Ekonomisi de aynı şekilde Hıristiyanların inhisarındadır. (Atay, 1980: 451) Bu durumu değiştirmek, kurumları millileştirmek içinse, ne ülkede yeterli sermaye birikimi ne de parası olan, donanımlı ve cesaretli girişimciler vardı. Bankalardaki toplam mevduat bir milyon, İstanbul'daki vatandaşa düşen kişi başı vergi bile 32 lira idi. (Eczacıbaşı, 1998:71)

Madencilik alanına baktığımızda da manzara pek farklı değildir. Kömür ve diğer maden yataklarının tamamına yakını yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin elindedir. Fransızların "Societe d'Heraclee" şirketi kömürde, "Societe de Balia Karaaydın" şirketi de çinkoda; İngilizlerin "Borax Consolidated Ltd." Şirketi boraksda, "Karaburun Mercury Company" şirketi civada, "Paretson and Co" şirketi kromda; Almanların "Metallegesellschaft" şirketi bakırda, "Gebrüder Reochling" şirketi de kromda söz sahibi olan şirketler idi. (Tezel, 1994: 105)

Ülkede sanayi ise yok gibidir. Osmanlı'dan kalan "Hereke İpek Dokuma", "Feshane Yün İplik", "Bakırköy Bez", "Beykoz Deri-Kundura", "İzmir Mensucat İplik" fabrikaları gibi, bazı büyük işletmeler haricindeki yerler, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, küçük zanaat işyerleridir. (Boratav, 2015:62) (Çavdar, 2003: 178) Bu işyerleri de çoğu zaman, kış aylarında Anadolu'ya açılan yollar kapandığı için imalatı durdurup, kapanmak zorunda kalırlardı. Dolayısıyla da işletmeciler, kışın elindeki yetmişmiş işçiyi işten çıkartmak, sezon açıldığında da yeniden işçi toplamak için uğraşırlardı. (Bezmen, 2002: 64) Yollar hava şartlarından ötürü kapanmasa bile, tüm ülkedeki kara yolu toplamı, 13.885 km bozuk satırlı dar şose ve 4.450 km toprak yol olmak üzere toplam, 18.335 km'lik yol ile 94 adet köprüden oluşmaktaydı.²

Tablo 1: 1921 Yılı Anadolu'daki Sanayi Tesisleri

İşyeri Başına Ortalama

Sektör	İşyeri	İşçi Sayısı	İşçi Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1.76
Dericilik	5.345	17.964	3.35
Madeni Eşya	5.273	8.021	2.45
Gıda	1.273	4.493	3.52
Ağaç İşleri	704	3.612	1.93
Kimya	337	802	2.37
TOPLAM	33.058	76.058	2.31

² <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267> Erişim Tarihi: 13. 12.2015

Kaynak: Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.178.

Neticede İstiklal Harbi'nden sonra, okur-yazar oranı yok denecek kadar az olan nüfusu, kendinin olmayan bankaları, ekonomi ve ticaretten anlamayan, şehir yaşantısını bilmeyen halkı, yok denecek kadar az olan yolları, fabrikaları, okulları ve hastaneleri ile bir üçüncü dünya ülkesi olarak doğan Türkiye, en gelişmemiş ülkeler içerisinde yerini almıştır. (Eczacıbaşı, 1998:75) Falih Rıfkı Atay Cumhuriyet Türkiye'sinin ne devraldığını ve ne yaptığını şu cümlelerle çok güzel anlatmıştır: “1923 idaresinin ve kafasının eline geçmişten yalnız tarihi anıtlar miras kalmıştı. Tarihi anıtlar dışında ne varsa, iktisat, teknik, ticaret, ziraat teşebbüslerinden doğma ne görünürse hemen hiçbirini Türk değildi. Şimdi tarihi anıtlar dışında olan ve görünen şeyler misillerce artmıştır ve hepsi “millî” dir.”

1. Cumhuriyet Halk Fırkası Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları

Yeni Türkiye Devleti'nin kurulması sonrasında, ülkenin yeniden yapılanması için öncelikli hedef, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek olmuştur. Mustafa Kemal “Siyasi ve askerî muzafferiyetler (zaferler) ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle tetvic (desteklemek) edilemezse semere, netice paydar (kalıcı,daimi) olamaz” (İnan, 1989: 64) diyerek, Kurtuluş Savaşı ile askeri, Lozan Anlaşması ile siyasi başarıların elde edildiğini; Yeni Türkiye Devleti'nin devamlılığı için, sıradakinin iktisadî başarıyı elde etmek olduğunu belirtmiştir. Lozan Konferansı sırasında, İzmir'de toplanılan İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve bu kararların pek çoğunun kongrenin akabinde tek tek uygulamaya geçirilmesi, ekonomik bağımsızlığın sağlanması konusunda ki kararlılığımızın göstergesi olmuştur. Tabii bu kararlar, Cumhuriyet Dönemi iktisat politikalarının da yönünü belirlemiştir. Cumhuriyet Dönemi iktisat politikalarının karakteristik özelliği, kalkınmayı sağlamak için korumacı ve sanayileşmeci bir duruş sergileyip, yerli millî burjuvazînin yetişmesine destek vermektir. (Boratav, 2006: 40) Bu amaçla, yabancı sermayenin yerine yerli sermayedârlar geçirilecek ve onlar devlet tarafından desteklenerek yeni bir iş adamı sınıfı yaratılacak ve onların yaptığı yatırımlar ile de ülkenin kalkınmasına ikinci bir koldan destek sağlanmış olacaktır. Anlaşılacağı üzere, Türkiye, görünüşte “devletçilik” gibi duran fakat özünde “liberal” olan bir ekonomi politikası uygulamaya koymuş adına da “Millî İktisat” demıştır. (Cem, 1989:279)

Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nden kısa bir süre önce, 7 Şubat 1923 günü Balıkesir'de yaptığı bir konuşmasında bunun sinyallerini vermiştir. “Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis, memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız...” (Atatürk, 1959: 97) Aslında burada amaçlanan, ülkenin ihtiyacı olan ürünlerin yurt içinde üretilmesini sağlamak amacıyla, sanayiye yatırım yapabilecek sermayedarların yetiştirilmesidir. Fakat ticaret ile kolay ve hızlı para kazanmaya alışmış iş adamları, uzun ve meşakkatli bir süreç olan sanayi alanlarına yönelmekte bir süre çekimser kalacaklardır.

Dünyadaki iktisadî duruma baktığımızda ise, I. Dünya Savaşı sonrasında, savaş öncesindeki dengelerin değiştiğini ve ülkelerin dünya ekonomik dengelerinden bağımsız olarak, “ulusal denge” arayışına girdiklerini görürüz. Ayrıca, yenen yenilen tüm devletler, çok hasar aldıkları için bir süre ekonomik olarak kendi kendilerine yetmeye çalışmışlar ve daha çok devletçi ekonomi anlayışına doğru kaymışlardır. (Toprak, 2012: 322)

1.1-İzmir İktisat Kongresiyle Belirlenen İktisat Politikaları ve İş Adamlarına Verilen Mesajlar

Cumhuriyet Döneminde uygulanan iktisadî hamlelerin ana hatları ile belirlendiği yer, İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Kongrede, milliyetçi ama liberal politikalar kabul edilmiştir. Her ne kadar dünyadaki iktisat kongreleri ile karşılaştırıldığında, gerçek anlamda bir iktisat kongresi niteliği taşımadığı söylene de, günün koşulları göz önüne alındığında olabildiğince demokratik ve ülke iktisadı ile ilgili önemli kararların alındığı bir kongre olmuştur. Kongre, halkın yararına ve halka dönük iktisadi kaygılar ile hazırlanmış ve kararlar almış olması bakımından, yeni Türk Devleti'nin Osmanlı anlayışından, Tanzimat ve Jön Türk hareketinden farklı olduğunu göstermiştir.(Yenal, 2010: 52)

İzmir İktisat Kongresi, Lozan'da yapılan barış görüşmelerinin, iktisadî konulardaki görüş ayrılıklarından dolayı kesintiye uğradığı dönemde, 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında, “Büyük Türkiye Kongresi” adıyla toplanılmıştır. (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2001:1) Dönemin Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, ülke iktisadı ile uzun zamandır ilgilenilmediğini, memleketin vicdanını, kalbini dinleyerek, yani konuyla doğrudan ilgili iş adamlarını bir araya getirip, görüşlerini alarak, bir iktisat programının oluşturulmasının memleket için faydalı olacağı görüşünü, 21 Kasım günü Mustafa Kemal'e iletmiştir. Onun da bu fikri onaylamasıyla

(TBMM ZC, 1960: 171) İzmir’de kongre hazırlıklarına başlanmıştır. 1922 yılının aralık ayında, tüm illere telgraf çekilerek kongreye her ilçeden üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici veya sanatkâr, biri amele, biri şirket ve biri banka temsilcisi olacak şekilde toplam 8 kişinin gönderilmesi talep edilmiştir. (Boratav, 1982:15), (Çavdar, 2003: 151), (Goloğlu, 2011: 98) İzmir’i temsilen kongreye katılan iş adamları ise Uşakizâde Muammer Bey, ameleler adına İplikçizâde Fikri Bey, çiftçiler adına Çiftçi Necati Bey, ziraatçiler adına Palamut Şirketi Müdürü Kamil Bey, tacirler adına Aşçızâde Mustafa Nuri Bey, sanayiciler adına Sanayi Mektebi eski Müdürü Sezai Bey ve Doktor Menekşelizâde Hüsnü Bey olmuşlardır. (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2001: 3) İktisat Kongresi ikinci kordonda ki eski Osmanlı Bankası’nın deposu olan Aram Hamparsonyan’ın mağazasında, (Ökçün, 1997c: 176) 1135 temsilcinin ve aralarında mülkiye amirleri, komutanlar, Azerbaycan ve Rus elçileri, yabancı devlet temsilcilerinin de bulunduğu 3000’den çok dinleyicinin katılımıyla saat 10.30 da başlamıştır. (Goloğlu, 2011: 98)

Kongrede sırasıyla, Belediye Başkanı Haydar Rüştü Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Beyler açılış konuşması yapmışlardır. Gazi Mustafa Kemal ve Mahmut Esat Bey’in konuşmaları, iş dünyasının geleceği ile ilgili iş adamlarına önemli mesajlar vermektedir. Mustafa Kemal, konuşmasında özetle, Osmanlı’nın çökme nedenlerinin temelinde uygulanan yanlış ekonomi politikalarının yatmakta olduğunu, dolayısıyla Yeni Türk Devleti’nin yükselmesi için doğru ekonomi politikalarının uygulanmasının ne derecede hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir. Öte yandan, ülke olarak, yabancı sermayeye karşı düşmanca bir tutum sergilemeyeceğimizi, tüm medeni dünya devletlerinde olduğu gibi, kanunlarımıza uyulduğu sürece, yabancı yatırımcıya kapımızın açık olduğunu fakat bunun asla ülkenin bağımsızlığını etkileyecek bir ayrıcalık haline gelmeyeceğini de vurgulamıştır. (İnan, 1989: 57-65) Konuşmanın bütününe baktığımızda, daha çok özel teşebbüse dayalı bir ekonomi politikası uygulanacağı izlenimi uyandırmaktadır ve devletçilikten hiç bahsetmemiştir. Yarım kalan Lozan görüşmelerinin, kongrede bulunan yabancı gözlemcilerin ve devletin maddi imkânsızlıklarının bunda etkisi olduğu düşünülebilir. (Selek, 1968:710)

Mahmut Esat Bey, ülke ekonomisinin var olan ekonomi sistemlerinden hiç birine dâhil olmayıp, aynı zamanda da ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda hepsinden bir parça alarak “karma ekonomi sistemi” uygulanacağını bildirmiştir. Ekonomik yatırımların birazının devlet eliyle, birazının da özel teşebbüs tarafından

yapılmasının, içinde bulunan ekonomik koşullara göre daha doğru olacağına değinip, gümruk kapılarının da açık ya da kapalı oluşunun ürüne göre belirleneceğini iş adamlarına duyurmuştur. (Goloğlu, 2011: 103) Kongre sonrasında, alınan kararlara uyularak, özel girişim desteklenmiş ve iş adamlarının ülkenin dışa bağımlılığını azaltacak şekilde yatırımlar yapmaları beklenmiştir. Fakat tecrübesiz ve sermayesiz olan yerli iş adamlarımızın, sanayiye yeteri kadar yatırım yapmadığı görülmüştür. (Eczacıbaşı, 1994: 37)

Osmanlı'dan farklı olarak ilk defa, Türk iş adamları, ülke iktisadı belirlenirken görüş ve isteklerini belirtmiş, kararların alınması sürecinde belirleyici olmuşlardır. Mahmut Esat Bey bu durumla ilgili mecliste yaptığı konuşmada "...Memleketin ekonomi politikasını çizme hakkı yalnız ve yalnız meclisindir, ama memleket çocuklarının ekonomi politikasıyla ilgili olarak söyleyeceklerini dinlemek de görevidir..." demiştir. (Goloğlu, 2011: 97-98) Aslında Mahmut Esat Bey'in sözlerine ve iktisat kongresinin içeriğine baktığımızda, yeni kurulan Türk Devleti'nin, iş adamı ve hükümet ilişkilerinde daha demokratik ve halkçı bir anlayış güdeceği gözlemlenebilir.

Kongre'ye katılan tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının devletten birtakım talepleri olmuş ve zaman içerisinde bu taleplerin tamamına yakınının yerine getirildiği görülmüştür. (Çavdar, 2003: 164) İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 15 yıl daha uzatılması, 1927 de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu esaslarının, kongrede alınan kararlara paralel olarak belirlenmesi, aşarın kaldırılması (çiftçi grubunun talebidir), vergilerin düzenlenmesi tamamıyla Kongre'de alınan kararların sonucudur.

Kongre, ülkenin üreten kesimi olan iş adamlarının istek ve düşüncelerinin öğrenilmesi ve ekonomik kalkınma adına yapılacakların belirlenmesi yönüyle çok önemlidir. (Çavdar, 2003: 163) Amaç daha çok içerdeki dengeleri kurmaya ve içerdeki iktisadi yapıyı oluşturmaya yönelik olmuştur. (Özdemir, 2005:16) Atatürk dönemi hükümetlerinin, hazırladıkları ekonomik kalkınma planlarında, kongrede kabul edilen kararların uygulanmış olması da kongrenin amacına ulaştığını göstermektedir. Kongre başkanı ve aynı zamanda tutanak komisyonu başkanı Kazım Karabekir Paşa tarafından hazırlan 12 maddelik "Misak-ı İktisadi" nin, kongre ve iktisat ile ilgili olmayışı, İstanbul basınında eleştiriler olsa da (Ökçün, 1997c: 305-310) (Yalçın,16.3.1923:1) (N.ř, 8.3.1923:1), İzmir İktisat Kongre'si, henüz siyasi bağımsızlığımızı tam olarak elde edememişken, iktisadi bağımsızlığın en az siyasi bağımsızlık kadar önemli olduğunu belirten tarihi bir aşamadır. Millî Mücadeleyi kazanmış olduğumuzu hala

kabul etmek istemeyen Batılı ülkelere ve onların Lozan'da ki temsilcilerine, işgal altında bulunan İstanbul'daki padişah ve halifeye, Sovyet Rusya'nın sınıfçı beklentilerine, Türk iş adamlarına ve Türk halkına anlamlı bir yanıt niteliği taşımaktadır. (Aksoy, 1991:42)

1.2. Bankalar ve İş Adamları

Cumhuriyet Döneminde ekonomik bağımsızlığı sağlamak, bir çeşit sömürü aracı olarak kullanılan yabancı bankalardan kurtulmak amacıyla, Ulusal Banka Projesi üzerinde durulmuştur. Her ne kadar, İttihat Terakki döneminde, “millî iktisat” oluşturma çabaları çerçevesinde, millî bankalar oluşturma girişiminde bulunulmuşsa da, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda çok da büyük değişikliklerin olmadığı görülmektedir. (Yılmaz, 2015: 255) Örneğin; İzmir'de iş yapan bankalar içerisinde hiçbir Türk bankasının bulunmadığı, eski devlet bankası olan Osmanlı Bankası'nın İngiliz-Fransız ortaklı bir banka olduğu, öte yandan Selanik Bankası'nın siyonizm yaptığı ve Doyçe Bank'ın da Musevilere yakın durduğu gözlemlenmiştir. (Serçe ve Yetkin, 1999: 40-45). Cihan Harbi'nin getirdiği sıkıntılar, sonrasında iktidarı devralan İttihat Terakki'ye mualif, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bankalara yaptığı baskılar, bu sonucun nedeni olarak gösterilebilir. Netice itibariyle, 1923 yılında, ülkede özel yasayla kurulmuş olan Ziraat Bankası ile birlikte, 16 ulusal özel banka ve 13 yabancı bankanın var olduğu görülmektedir. (Akgüç, 1975: 11-19) Yabancı bankaların tamamı 1923'ten önce kurulmuş, 1923-1930 yılları arasında hiç yabancı banka kurulmamıştır. (Ökçün, 1997a: 238)

1 Ocak 1917 tarihinde, İttihat Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin de aralarında bulunduğu kişiler öncülüğünde kurulan “İtibarı Millî” bankası, ilk büyük yerli ulusal bankamızdır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, ulusal devletin kurulmasıyla “ulusal bankacılık” hareketi hız kazanmış, (Ökçün, 1997a: 270) 26 Ağustos 1924 tarihinde, İtibar-ı Millî bankasını da bünyesine katacak olan, ortakları başta Atatürk olmak üzere, siyaset adamları, üst düzey bürokratlar, önde gelen sanayici ve tüccarların oluşturduğu (Çavdar, 1992: 207) “İş Bankası” kurulmuştur. Cumhuriyet döneminin özel sermaye ile kurulan ilk büyük mali müessesesidir. İş Bankası, özel bir banka olmaktan çok daha ileriye gitmiş ve gerek ana sözleşmesiyle üzerine aldığı işlevler, gerekse faaliyet alanları ve konuları bakımından yarı resmi bir görünüm kazanmış, ayrıca sanayi ve yatırım bankası gibi bir rol de üstlenmiştir. (Kocabaşoğlu vd, 2001: 31) İlk Genel Müdürü Celal Bey (Bayar) ve ilk yönetim kurulu başkanı, Siirt Mebusu Mahmut Soydan Bey ve yönetim kurulu üyeleri de, Bozüyük Mebusu Salih, Rize Mebusu Fuat, Gazi Antep Mebusu Kılıç Ali, Cebeli

Bereket Mebusu İhsan, Ertuğrul Mebusu Doktor Fikret, Sivas Mebusu Rasim, Ankara Mebusu Kınacı Zade Şakir ve İzmir Mebusu Rahmi Beylerden oluşmaktadır. (Özer, 2014: 357) Yönetim kurulu başkanı olarak Mahmut Soydan'ın seçilmesinde, Hakimiyet-i Millîye gazetesinin başyazarı olması ve gazetede yazdığı yazılarla halkın desteğini sağlayabileceği gerçeği göz önünde tutulmuştur ki nitekim öyle de olmuştur. Fakat 1926'da kendi gazetesi olan Milliyet'i çıkarmaya başlayıp, bu kez o İş Bankası'nın imkânlarını kullanma yoluna gitmiştir. (Bilgi, 2007: XVI)

Falih Rıfki Atay "Çankaya" isimli eserinde İş Bankası ve dönemin iş adamları ilişkisini değerlendirirken; "İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur." (Atay, 1980: 455) şeklinde söylemiştir. Peki, neydi Aferizim ve İş Bankası ile ilişkisi neydi? İş Bankası'nı yürütebilmek, ayakta tutabilmek ve işletebilmek için uzun süre devlet otoritesine bağlı kalması gerekmiştir. Hal böyle olunca, kolay kazanç elde isteyen yerli ve yabancı girişimciler, bankadan kredi desteği alabilmek için Ankara'da kendilerine yardım edebilecek politikacılara ulaşarak, onlar aracılığıyla amaçlarına ulaşmışlardır. (Atay, 1980: 456) Diğer bir ifadeyle, bazı kişiler İş Bankası kredilerinin dağıtılması ile zengin olmuş, siyâsî nüfuz kullanılarak İş Bankası vasıtasıyla zengin bir sınıf yaratılmıştır. Bankanın kurucularından birçoğu da banka imkânları sayesinde iş hayatına atılmışlardır. (Tezel, 1986:203) Anlaşılacağı üzere, iş adamlarının sırtını devlete dayayarak kendi çıkarlarını korumasına, İsmet Paşa "aferizim" adını vermiştir. (Karaosmanoğlu, 1984:109)

Bankanın kredi desteği verdiği iş, yolunda gittiğinde büyük bir sorun gözlenmezken, tam tersi durumlarında yaşandığı görülmüştür. Öyle ki, bankayı çok büyük zararlardan kurtarabilmek için borçlu kişiye devlet eliyle kazanç elde edebileceği ihaleler kazandırılıp, bankaya olan borcunun ödenmesi sağlanmıştır. Devlet, bankadaki işler eğer böyle devam ederse, milyonlarca lira zarara girebileceğini görmüş ve tedbir alıp, aferizm salgınını önlemeye çalışmıştır. İsmet İnönü "bir iş ki, kimse yapamaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususi bir teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam" diyerek aferizmin bir dolapçılık olduğunu söylemiş ve kendisi ile aynı fikirde olanlarla birlikte, aferizme karşı mücadele başlatmıştır. İsmet Paşa ve arkadaşları 15 yıl mücadele etmiş, nihayet aferizmi, diğer bir deyişle nüfuz ticaretini önlemiştir. Artık

milletvekillerinin, en basit serbest meslek haklarını bile kullanamayacakları şekilde “kazanç” ve “politika” birbirinden ayrılmış, İş Bankası tam bir ticari mahiyet almıştır.(Atay, 1980: 455-457)

Serbest teşebbüs için kurulan İş Bankası'nın yanı sıra, köylü için kurulan ve belli ölçüde faaliyet gösteren Ziraat Bankası, iflasın eşiğindeyken Cumhuriyet yönetimi tarafından devralınıp yeniden örgütlenmiştir.(1924) Serbest teşebbüse öncü, örnek ve yardımcı olmak, devlet işletmeleri ve devlet-serbest sektör arasındaki işbirliğini sağlamak için de “Sümerbank” ve “Etibank” meydana getirilmiştir.(Köymen, 1962: 6) Sanayileşme ve madencilik alanında yatırım yapacak iş adamlarına teşvik sağlamak amacıyla “ Devlet Sanayi ve Maadin Bankası” (1925) ile emlak ve arazi işleri ile ilgilenecek “Emlak ve Eytam Bankası” (1926) kurulmuştur. (Toprak, 2012: 283) Ulusal bankacılık ve ekonomik egemenliği sağlamak konusundaki en büyük adım ise, 11 Haziran 1930'da T.C Merkez Bankası'nın kurulması ile atılmıştır. (Çavdar, 1992:207) Bu suretle, Devlet-Serbest Sektör ülkü birliğinin ve ulusal finans sisteminin kurulması savaşına girilmiştir.

Devlet eliyle kurulan büyük bankalar haricinde, tıpkı İttihat Terakki döneminde olduğu gibi bölgesel ölçekli iş adamlarının bir araya gelmesi ile zaman zaman milletvekillerinin de desteğini almak suretiyle çok sayıda yerel bankada kurulmuştur. Aksaray Halk İktisat Bankası (1924), Çiftçi Tüccar Bankası (1926), Eskişehir Bankası (1927), Nevşehir Bankası (1927), Denizli İktisat Bankası, Şarki Karaağaç Bankası (1927), Bor Esnaf Bankası (1928), Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası (1924), Kastamonu Bankası (1930), Kocaeli Halk Bankası (1927), Elazığ İktisat Bankası (1928), Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Mersin Ticaret Bankası (1929) bunlardan bazılarıdır. (Ökçün, 1997a: 271) Bu bankalar, esnafa, çiftçiye, tüccara ve belli meslek gruplarındaki iş adamlarına kredi vermek, azınlıkların ekonomik hâkimiyet kurtulmak, ulusal ticareti güçlendirmek amacıyla kurulmuşlardır. (Ökçün, 1997a: 275) Fakat yerel ölçekte kalan bu bankalar, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Ticaret Bankası gibi bankaların şubelerini ülke çapında yaygınlaştırmaları ve 1936'da, Bankalar Kanunu'nun kabulü ile yavaş yavaş kapanmışlardır. (Ökçün, 1997a: 277)

Ülkedeki yabancı bankaların sistem içindeki yerleri ise, İş Bankası'nın büyümesi ile orantılı olarak daralmıştır. Toplam mevduat içindeki payları, 1924 yılında %78 iken, 1950 yılında %14'e düşmüştür. (Tezel, 1986:124) Bankaların ülke ekonomisini yönlendirme gücünü dikkate aldığımızda, sağlanan gelişme

Cumhuriyet yönetimi için büyük bir başarıdır. Her ne kadar bankalar nedeniyle aferizm salgını baş göstermiş olsa da, iki yüz yıllık yarı sömürge durumdan yeni kurtulmuş, ekonomisini yabancıların elinden almış fakat bundan sonrası için ne yapacağını, hangi işe girişeceğini bilemeyen iş adamlarının liberal ekonomi politikaları nedeniyle başıboş bırakılması, bozuk bir ekonomi ortamıyla da birleşince aferistlerin belirmesini kaçınılmaz kılmıştır. (Karaosmanoğlu, 1984:110)

1.3. Demiryolları Politikası ve İş Adamlarına Etkisi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in de, İsmet Paşa'nın da ekonomik anlamda yaptığı önemli hamlelerden biri yabancı iş adamlarının elinde bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yap-İşlet mantığıyla yabancı sermayeye bırakılmış olan demiryollarını millileştirmek, devletleştirmek olmuştur. "Bir Karış Fazla Şimendifer" sloganı ile hareket eden Cumhuriyet yönetimi demir yollarını yalnız millileştirmekle kalmamış, en kısa sürede sınırlara kadar ulaştırmayı kendine öncelikli hedef olarak görmüştür. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda, demiryolu olmayışının yarattığı sıkıntıları en iyi bilen, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa olmuştur. (Atay, 1980: 451) Önce, 1923 yılında yayımlanan bir yasa ile, hatların devlet tarafından inşası ve işletilmesi kararlaştırılmış, sonra demiryolu yapımı işi ihaleye çıkartılmıştır. 1927'de yapılan ilk ihalede, demiryolu yapımını alan firma yabancı iken, 1933'de yapılan ikinci ihalede, ilk kez bir Türk firması demiryolu yapımını üstelenmiştir. 1923 yılında tamamı yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolu ağıımız, 1937 yılına gelindiğinde yabancı şirketlerden satın alınmak suretiyle tamamı millileştirilmiş (Kuruç, 1987:27) ve karayolları ile de desteklenerek Anadolu'nun pek çok yerleşim yerine ulaşım sağlanabilmiştir.

Cumhuriyete geçiş döneminde, ekonomik anlamda önemli yatırım alanlarından biri olan demiryolları söz konusu olduğunda, ilk dikkatimizi çeken, Amerikalı İş Adamı Amiral Colby M. Chester'in 1909'da Amerika'da, birçok ünlü bankacı ve iş adamını toplayarak kurduğu "The Ottoman –American Developement Company (Osmanlı – Amerikan Kalkınma Ortaklığı)" adlı şirket olur. (İlkin, 2004:235) Amiral Chester, 1870 Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan mallarına karşı, tazminat için 1900 senesinde İstanbul'a gelen Amerikan gemisinin kaptanıdır ve hükümetle kurduğu ilişkileri kullanarak, 1909 yılında yapılan Doğu Demiryolları yapımı ihalesinde rakiplerini geride bırakmıştır. (Haykır, 2011: 133) Sonrasında Alman ve İngilizlerin karşı koymasından (İlkin, 2004:236) dolayı

kanunlaşamayan tasarı, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, 1923 yılında, şirketin projeyi TBMM'ye sunmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. Meclis görüşmeleri ve sözleşmede yapılan bazı değişikliklerden sonra, 9 Nisan 1923'te, Chester Projesi olarak bilinen demiryolu yapımı ve yeraltı kaynaklarının işletilmesi anlaşması kabul edilmiştir. (Yıldırım, 2011:28) Projenin özünde, Amerikan şirketi Türk Hükümeti'nden ne kilometre garantisi ne de başka bir yardım istemeksizin, Anadolu ve Kerkük – Musul – Süleymaniye bölgesinde 4400 km'ye yakın demiryolları ve ikisi Karadeniz biri Akdeniz kıyısında olmak üzere üç liman yapacaktır. Karşılığında bu yolları, limanları ve yolların çevresindeki 40 km'lik şerit içine rastlayan, bilinen veya sonradan bulunacak petrol dâhil bütün madenleri işletme ayrıcalığı, 99 yıl için Chester (Ottoman- American Development Company) şirketine bırakılacaktır. (Can, 2000:267-268) Fakat hükümet isterse, ana hatları 30 yıl sonra karşılığını ödeyerek devletleştirebilecektir. Ayrıca Chester şirketi, yolun geçtiği yerlerdeki şehirleri, önceliklerde Ankara'yı, tüm alt ve üst yapısıyla yeniden inşa edecektir. Bu imtiyaz anlaşmasının mecliste onaylanmasından sonra, anlaşmada geçen birçok demiryolunun yapım imtiyazı daha önceden İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya gibi Avrupalı devletlere verildiği için tepki ve tartışmalara neden olmuştur. Bu tepkilere paralel olarak, İstanbul basını da, yapılan anlaşmanın arkasında misyoner ve Ermeni desteğinin olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Fakat ilk defa, İstanbul değil Anadolu'yu kollayan bir proje olmasından dolayı, Ankara hükümeti ve basını bu anlaşmayı çok elverişli görmüşlerdir. Ankara demiryolu ağı ile doğuya bağlanacak, pek çok Türk işçi projede çalışacak, böylece istihdam da sağlanmış olacaktır. Bunun yanı sıra, anlaşmanın ikinci Lozan görüşmeleri döneminde imzalanmış olması, ABD'yi müttefiklerden ayırarak, müttefik dayanışmasının bozulmak istenmesi, Avrupa emperyalizmine karşı güçlü bir yol arkadaşının edinilmesi, ayrıca yabancı düşmanı bir devlet olmadığımızın gösterilmek istenmesi olarak da yorumlanabilir. (Can, 2000: 268-278) Anlaşmada pek çok ekonomik maddenin yanı sıra, Osmanlı – Amerikan şirketinin birkaç ay içerisinde Türk anonim şirketi olması ve şirketin tüm yazışmalarının Türkçe yapılması gibi, millîyetçi maddelerde yer almıştır. (Avcıoğlu, 1979:151)

Chester Projesi ile ilgili sözleşme, 18 Aralık 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti tarafından feshedilmiştir. (Haykır, 2011:135) Projenin fesh edilmesi ile ilgili, Lozan Anlaşması sonrasında Musul'un ülke sınırları dışında kalması nedeniyle, şirketin projeye ilgisini yitirdiğini söylemek biraz eksik bir açıklama olacaktır. Çünkü Chester Projesi, her ne kadar Irak petrollerinden pay alma projesi olarak görülsede,

Anadolu topraklarında yapılacak kilometrelerce demiryolu, işlenecek yeraltı madenleri, inşa edilecek limanları ve şehirleri kapsamından dolayı, bunun çok daha ötesinde değerlendirilmelidir. Öncelikli olarak, Amerika'nın diğer devletlerin haklarını gasp etmeye yönelik bir anlaşmaya destek vermeyeceğini söylemesi, şirket yetkililerini ve Amerikalı sermayedarları tedirgin etmiştir. Bununla birlikte, Chester Şirketi içindeki Amerikalı-Kanadalı gruplaşmaları ve anlaşmazlıklarının bir türlü sona ermemesi, ekonomik sıkıntılar, projenin sarkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Türk hükümeti, verilen taahhütlerin zamanında yerine getirilmemesinden dolayı sözleşmeyi feshetmiştir. Hal böyle olmasa da, sermayesiz ve deneyimsiz ulusal nitelikli bir şirketin tüm dünya devletlerini ilgilendiren petrolle tek başına hâkim olmasına da pek izin verilmezdi.(Can, 2000:303-329)

Yabancı şirketler ile yaşanan bu ve benzeri sıkıntılardan dolayı, Cumhuriyet yönetimi, 1923 yılında yayımladığı bir yasa ile hatların devlet tarafından inşasına ve işletilmesine karar vermiştir. Bu karar neticesinde, bir taraftan yabancı sermayenin elinde bulunan demiryolları devlet tarafından satın alınarak millî bir nitelik kazandırılmak için uğraşmış; diğer yandan yeni demiryolları inşa edilerek, ülkenin ulaşım sorunu çözülmeye çalışılmıştır. (Yıldırım, 1996: 52) Devletin ilk demiryolu yatırımı olan Samsun-Terme demiryolu hattını, iş adamı Nemlioğlu Sıtkı (Nemli) Bey ve kardeşleri yapmışlardır. Hattın, 21 Eylül 1924'te yapılan açılışına Mustafa Kemal katılmış ve ilk millî teşebbüsün inşa ettiği demiryolunun açılışını görmekten memnuniyetini bildirerek, Sıtkı Bey'e, İş Bankası kurucularından olmasını teklif etmiştir. Nemlioğulları, bir kolu İstanbul'da bir kolu Trabzon'da olan ve kuşaklar boyu ticaretle uğraşan, oldukça varlıklı bir ailedir. Demiryolunun haricinde, Samsun Limanı'nı, Erzurum Bakır Madeni İşletmesi'ni ve Trabzon ve Akçaabat'ın elektrik dağıtım işlerini yaptığı da bilinmektedir. (Bal, 2013: 1)

Yeni demiryollarının yapımı aşamasında, devletin açmış olduğu ihaleleri kazanan iş adamları, bu sayede Türkiye'nin sayılı zenginleri haline gelmişlerdir. Tüm ülkenin yeniden imar edildiği o yıllarda, sadece demiryolu inşaatı değil, kara yolları, fabrikalar, kamu binalarının yapımı gibi işler sayesinde birçok müteahhit-iş adamı zengin olmuş, büyük miktarda sermaye biriktirmiştir. (Koç, 1983: 42-44) Bu bağlamda ilk aklımıza gelen kişi, Mehmet Nuri Demirağ'dır. Demirağ, 1886 yılında Sivas-Divriği de doğmuş, Ziraat Bankası'nda ve Maliye'de memurluk yaptıktan sonra, mütareke döneminde memurluktan istifa ederek, 250 lira ile iş hayatına atılmıştır. (Şakir,

2011:6-64) Mühürdârzâde Kantariye İthalat İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi” ni kurarak, “Türk Zaferi” adını verdiği sigara kâğıdının üretmiş ve bu alanda üretim yapan ilk Türk iş adamı olmayı başarmıştır. (Dervişoğlu, 2011: 71-75) Üç buçuk sene yaptığı bu işten, dönemin şartlarına göre gayet iyi kabul edilebilecek bir rakam olan 84.000 lira para kazanmıştır. (Adıgüzel, 2006, 125) 1924 yılında, tapu dairesinde mühendis olan kardeşi Abdurrahman Naci’yi işinden istifa ettirerek, birlikte müteahhitlik işine atılmışlardır. İlk olarak 210.000 lira taahhülle, Samsun-Sivas demiryolu hattının ilk 7 km’sinin inşaatıyla başlayıp, sonrasında Fevzipaşa-Diyarbakır, Afyon-Antalya, Sivas-Erzurum, İsmak-Filyos hatlarında 1012,50 km’lik demiryolu hattının inşaatını tamamlayarak, Cumhuriyetin en ünlü müteahhiti olmuş ve Atatürk tarafından kardeşi ve kendisine “Demirağ” soyadı verilmiştir. Demiryolu haricinde, Bursa’da Merinos, Karabük’te Demir-Çelik, İzmit’te Selüloz, Sivas’ta Çimento fabrikalarını, Eceabat-Havza yolunu ve İstanbul sebze, meyve hali inşaatlarının müteahhitliğini yapmıştır. (Tekeli ve İlkin, 1993: 216) Katıldığı tüm ihalelerde en düşük teklif kendisinden gelmiş, en ufak bir hile veya şişirmecilik yapmamıştır. (Deliorman, 1957: 18) Mesela 1933 yılında yapılan Sivas-Erzurum, Malatya-Divrik hatlarının demiryolu ihalesine Amerikan Fox Brothers International Corporation, Abdurrahman Naci (Demirağ) Bey ve grubu Simeryol³ ve Mühürdârzâde Nuri (Demirağ) Bey ve grubu katılmıştır. Amerikan şirketinin verdiği fiyatın yarısını veren yerli müteahhitler verdikleri fiyat teklifiyle önce onu saf dışı bırakmışlar, sonra da Abdurrahman Naci (Demirağ) Bey’in istemiş olduğu %8.80 müteahhitlik kar payına karşılık %1.60 kar payı isteyen Nuri Demirağ ve grubu⁴ ihaleyi kazanmıştır. İki teklif arasında ki fark 3.456.000 liradır. (Dervişoğlu, 2011: 83) Daha sonradan Malatya-Çetinkaya hattı da sözleşmeye ilave edilerek toplam 690 km’lik dağlık alana demiryolu yapılmıştır ve bundan sonra, Türk iş adamları, piyasanın hâkimiyetini tamamen ele geçirmişlerdir. (Dervişoğlu, 2011: 84) Ayrıca “Bir karış fazla

³ “Simeryol” Sivas-Malatya-Erzurum şehirlerinin baş harflerinden oluşan, Nuri Demirağ’ın öncülüğünde kurulmuş demiryolu inşaat şirkettir. Fakat Nuri Demirağ’ın fevri tavırlarından dolayı gruba dahil olmasını, Müteahhit Nuri Dağdelen ve Hayri Kayadelen istemeyince, şirket Abdurrahman Naci Demirağ’da olmak üzere üç ortakla kalmıştır. Bu olayla birlikte iki kardeşin arasında ömür boyu sürecek bir kırgınlık başlamıştır.

⁴ Nuri Demirağ’ın oluşturduğu inşaat grubunda Yol ve Yapı şirketinden Mühendis Asım Bey, Mühendis Şevket Bey ve ortakları, Haths grubundan Haydar Salih Bey, Halit Tahir Bey ve mühendis arkadaşları, Mühendis Ömer Raif Bey, Mühendis Hulusi Bey ve Mühendis Naki Beyler yer almaktadır.

şimendifer” sloganı değişmiş onun yerine “Türk sermayesi, Türk bilgisi, Türk müteahhidi ve Türk işçisi ile demiryolu” sloganı tercih edilmeye başlanmıştır. (Tekeli ve İlkin, 1993: 215) Türk iş adamlarının, demiryolu ihalelerinde yabancı şirketlere üstünlük sağlayabilmeleri ise, hükümetin 1934 yılında yaptığı bazı yasal düzenlemeler sayesinde olmuştur. İşadamlarından teminat garantisi istenilmeyip, için finansmanı iç borçlanma yoluyla halledilmiştir. Bu suretle, 14 Kasım 1933 tarihinde, Ergani hattı için, 12 milyon liralık iç borçlanmaya gidilmiştir. Bu Cumhuriyet tarihinin ilk iç borçlanması (istikraz)dır. İkincisi ise 28 Mayıs 1934 tarihinde, 30 milyon ile Nuri Demirağ’ın yaptırdığı, Sivas-Erzurum hattı için alınmıştır. (Tekeli ve İlkin, 1993: 215)

Demiryolu inşaatında bir diğer iş adamı, Eskişehir milletvekili Emin Sazak’tır. 1925 yılında bazı mühendisleri yanına alarak 500.000 lira sermaye ile “Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim şirketi”ni kurmuş (Ökçün, 1997b: 97) (Tekeli ve İlkin, 1993: 218) ve Ankara-Kayseri hattında, 240 km. demiryolunu yapmıştır. Ayrıca Ankara’da birçok binanın inşaat işlerini de o almış ve müteahhitlik işinden güzel paralar kazanmıştır. Eskişehir’de büyük çiftlik sahibi Hacı Abdullah Ağa’nın oğlu olan Emin Sazak, Samsun’daki Bafra ormanlarını işletmek üzere, Bafra ve Beylikahır’da kereste fabrikaları kurmasından sonra iflasın eşiğine gelmiştir. Dönemin Başbakanı Refik Saydam ile görüşmesi neticesinde, en fazla borçlandığı İş Bankası’nda ki borcunun faizi silinmiş ve bazı gayrimenkullerini Vehbi Koç’a satarak iflastan kurtulmuştur. (Koç, 1983:49)

Sonuç olarak, Atatürk döneminde, ulaştırma sorununa demiryolları ile çare bulunmaya çalışılmıştır. Demiryolları inşaatı, ülkedeki müteahhitliğe soyunan pek çok iş adamını zengin etmiştir. Devlet 1923-38 yılları arasında, yabancı şirketlerden satın alınan 3387 kilometre demiryolu için, 42.515.486 TL. ödenmiştir. Yine aynı dönemde 341.599.424 TL harcayarak 2815 kilometre demiryolu inşa ettirmiştir. Böylece, 1923’de 4112 kilometre olan demiryolu uzunluğu, 1938’de 6927 kilometreye ulaşmıştır. (Yıldırım, 1993: 192-218)

1.4.Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı İş Adamlarının ve Hükümetin Tavrı

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlardaki yabancı şirketlerin değerleri devlet tarafından ödenerek, 16 yıl süren bir çalışma sonucunda millileştirilmiştir. (Alpar, 1983:509) Fakat bu millileştirme faaliyetlerine rağmen, yabancı sermayeye karşı bir duruş sergilenmediği de görölmektedir.

Çünkü yeni Türkiye'nin yatırım yapacak sermayedarlara gereksinimi vardır. Yabancı sermaye ile ilgili ülke olarak duruşumuzu en güzel şekilde, Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı açılış konuşması ile tüm iş adamlarına duyurmuştur. "Efendiler iktisadiyat sahasında düşünür konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sayımıza inzıam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin." (Ökçün, 1997c, 211) Mustafa Kemal bu sözlerle, Yeni Türk Devleti'nin siyasal bağımsızlığına aykırı düşecek arayışlar içerisinde olmamak kaydıyla yabancı yatırımcıya karşı olunmadığını ifade etmiştir. Bu olumlu tabloyu gören yabancı iş adamları, Cumhuriyet'in kurulduğu, 1923 yılından sonra ülkemizde yeniden yatırım yapmaya başlamışlardır. 1927-28 yıllarında Türkiye de bulunan yabancı sermayeli şirketlerin kuruluş tarihlerine bakıldığında % 84'ünün 1923'ten sonra kurulmuş olduğu görülmektedir. (Çokgezen, Genç, Koraltürk, 2004:73) 1923-1930 yılları arasında kurulan toplam 201 anonim şirketten 66 adetinde, kurucuları, hissedarları ve idare meclisi üyeleri arasında yabancılar yer almaktadır. (Ökçün, 1997b: 106) Devlet, yabancı sermayenin yerini dolduracak yerli sermayedar sınıf oluşmadığı için temkinli davranmış, sanayi işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancılara %49 oranında katılma hakkı, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanma hakkı tanıyarak yabancı sermayeye karşı ılımlı bir politika izlemiştir. (Yenal, 2010:67) Süreyya İlmen de bunu destekler şekilde, 1940 senesine mahsus İstanbul telefon rehberinde yer alan fabrikaların 371 adet olduğunu ve bunların 124 adetinin Müslümanlar; 247 adetinin gayrimüslimlerin elinde olduğunu söylemektedir. (İlmen,1952:40)

1.5. Liberal Ekonomi Uygulamaları ve Bu Uygulamaların İş Adamlarına Etkisi.

1923-1929 döneminde, ekonominin yeniden inşasına yönelik olarak belirlenen iktisat politikaları çerçevesinde, sermaye kazançlarının millî unsurlara aktarılması ve bu kazançların süreklilik kazanması için, ekonominin özel girişim ekseninde örgütlenmesi düşünülmüştür. Böylece, devlet ve iş adamları arasında bağlantı kurulacak ve bütünleşme sağlanmış olacaktır. Bu sebepten dolayı özel girişimciliğe teşvikler ve imtiyazlar tanınarak ekonominin canlanması için gerekli olan sermaye birikiminin, özel kesim tarafından sağlanmasına çalışılmıştır. (Kocabaşoğlu vd, 2001:18) Lozan Anlaşması'nın ekindeki ticaret sözleşmesinde yer alan,

Osmanlı d6nemi g6mr6k tarifelerinin 5 yıl daha y6r6rl6kte kalacak olması, 6lkeyi adeta zorunlu olarak liberal ekonomik sistemi benimsemeye sevk etmiştir. (6zdemir, 2005:16) Anlaşmaya g6re, 11 Eyl6l 1916 yılında kabul edilen ve eşyanın ağırlığını g6z 6n6nde bulunduran Osmanlı nesnel tarifesi, 6 Ağustos 1929 tarihine kadar ge6erli olacaktır. Bu tarifeye g6re, h6k6met ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda t6ketim ve satış vergileri uygulayamayacaktır. Sadece istisnai olarak, devlet kendi tekelinde ki mallara daha y6ksek fiyatlama yapabilecektir. (Boratav, 2015:40) G6mr6klerimiz 6zerindeki hareket alanımızı kısıtlayan bu anlaşma maddesi, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine engel olmuş, “serbest ticaret-a6ık kapı” ortamı yaratmıştır. Bu durum, ticaretle uğraşan iş adamlarının b6y6k kazan6lar elde ederek zenginleşmesini sağlarken, Sanayicilerin istediği g6mr6k sınırlamalarının yapılamamasından dolayı, sanayi yatırımları i6in devletin vermiş olduğu muazzam desteğe rağmen, yatırım yapmakta 6ekimser kalmalarına neden olmuştur. Fabrika kurmanın b6y6k sermaye birikimi gerektirmesi ve yatırılan paranın geri d6n6ř6n6n uzun zaman alması; bununla birlikte yerli bankaların sanayiciye verdikleri kredi koşullarının t6ccarlara verdiğiyle aynı vade s6resini kapsamaması, ayrıca bunun yetersiz olması, sanayinin 6zel sekt6r eliyle gelişmesinde engel teşkil etmiştir. (S6nmez, 1999:2) Hal b6yle olunca, g6n6m6zdeki holdinglerin sahibi olan iş adamları da o yıllarda, ticaret, m6teahhitlik, yabancı firmaların temsilciliği gibi risk taşımayan işler yaparak belli bir birikim sağlamışlardır. (S6nmez, 1990:113)

6te yandan, Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayici iş adamları ile ticaret (ihracat ve ithalat) ile uğraşan iş adamları arasında ki 6ıkar 6atışmaları da, sanayileşmenin 6n6nde bir engel oluşturmuştur. Yurt dışından işlenmiş 6r6nler alıp, i6 piyasada y6ksek karlarla satan ithalat6ılar ile ham madde ithalatıyla uğraşan ithalat6ılar, 6lkede sanayileşmeye karşı 6ıkmışlardır. 66nk6 ithal ettikleri 6r6nlerin 6lke i6inde 6retilmesi ve ham maddelerin yerli fabrikalarda kullanılacak olması, t6ccarların kurmuş oldukları ticaret ağının bozulması ve gelirlerinin d6şmesi anlamına gelecektir. Bu sebepten dolayı, Sanayi ve Ticaret Odası’nda bile, ticaret kanadındaki iş adamları tarafından, sanayici iş adamları ikinci planda tutulmaya 6alışılmıştır. (6lmen, 1952:6)

Liberal ekonomi uygulamalarının g6r6ld6ęu bu d6nemde, M6sl6man-T6rk iş adamları ile siyasi kadroların ve y6ksek b6rokrasinin işbirliği sayesinde, gayrim6slim iş adamlarından oluşan ticaret burjuvazisinin işlevleri kısmen de olsa devralınarak, kimi zaman da yabancı sermayeyle işbirliği i6inde, imtiyazlı şirketler

kurulmasına göz yumularak, yeni bir zenginler tabakası oluşturulmuştur. (Boratav, 2015:61) Günümüzde holding haline gelen Koç, Tatko, Sabancı, Çukurova, Yaşar, Akkök Grubu bunlardan sadece birkaçıdır. Vehbi Koç bu yıllarda kendi adına ilk şirketini kurmuş, İstanbul'dan Ankara'ya mal getirip satmaya başlamıştır. Bir taraftan İstanbul'un önde gelen Rum tüccarlarıyla (Geseryanlar) ilişkileri ve ortaklıklar kurarken diğer yandan da Ankara'daki bürokrasi ile bağlarını güçlendirmiştir.⁵ (Koç, 1983: 30-34) Zaten bu yıllarda iş adamlarının yabancı sermaye ile kurdukları ortaklıklarda ki görev paylaşımı da genelde bu şekilde olmuştur. Yabancı ortak sermayeyi sağlarken, yerli ortak ise siyasiler ile yakınlık derecesine göre nüfuzunu kullanarak bazı kolaylıklar elde etmiştir. (Akşin, 2002:312)

Vehbi Koç, 1928 yılında, önemli bir hamle yaparak, Standart Oil (Mobil Oil) şirketi ile Ford'un Ankara acentalığını alıp, Gaz-Benzin ve otomobil ticareti işine de girişmiştir. (Koç, 1983: 41-51) Bu girişim kendisine baya kazanç sağlayacaktı; çünkü Amerika'dan Türkiye'ye ihraç edilen otomobil sayıları, 1925'te 31 adet, 1926'da 383 adet, 1927'de 1203 adet olmak üzere, kerelerce katlanarak artmıştır. Doğal olarak petrol sarfıyatı da Otomobil sayısına paralel olarak artış göstermiştir. (Zeki, 1929: 159) Gazeteci Ahmet Emin Yalman da, Vehbi Koç ile aynı yılda Otomobil ticareti işine atılıp zengin olanlardandır.

Ahmet Emin Yalman, gazetesi "Vatan" kapatıldığında işsiz-güçsüz ve parasız dolanırken, kendisine bir Amerikan şirketi olan Good-Year'ın temsilciliğinin teklif edilmesiyle hayatı değişir. İlk olarak kardeşleri Mehmet Rıfat (Yalman) Bey ile Mustafa Vacit (Yalman) Bey ve Necmettin Molla (Kocataş)⁶ Bey'in bacanağı Kemal Halil (Tanır) Bey ortaklığında, 40.000 lira sermayeli "Kemal Tanır, Mehmet Rıfat Yalman ve Şürekası Türkiye Otomobil, Lastik ve Traktör Ticareti Komandit Şirketi" ni kurarlar ve Good-Year'ın Türkiye temsilciliğini alırlar. (Tatko, ...:4) Arkasından Dodge Brothers otomobilleri, Caterpillar traktörleri, Sullivan kompresörleri, Hanischfeger ekskavatörleri'nin temsilcilikleri de eklenerek, kısa zamana da yurt çapında acentalar açan bir şirket haline gelirler.

⁵ "O vakit Ankara'nın tanınmış kişileri İstiklal Mahkemesi Başkanı ve üyeleri idi. Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Necip Ali, Dr. Reşit Galip Beyler düğüne (Vehbi Koç'un düğüne) geldiler."

⁶ Necmettin Molla Kocataş (Kastamonu Milletvekili) 1924 yılında Ermeni Sebuhyan'ın avukatlığını yapmış ve davayı kazanarak mallarını kurtarıp devleti baya zarara soktuğu için meclis soruşturmasında suçlu bulunmuştur.

Dönemin kaidelerine uygun olarak, Şirketin Ankara işleriyle ilgilenen bürokratlar, Malatya Milletvekili Mahmut Nedim Zapçı ve eski yollar Genel Müdürü Yüksek Mühendis Akil Bey'dir. (Avcıoğlu, 1979:425) Şirketin kuruluşundan itibaren, telgraf yazışmalarında kısa isim olarak kullandıkları TATKO, 1944 yılında şirketin resmi ismi haline gelir ve "TATKO, Otomobil Lastik ve Makina Ticareti A.Ş" olarak şirket ismi değiştirilir. (Tatko, ...:4) TATKO günümüzde, Yalman ailesi tarafından yönetilen büyük bir holding haline gelmiştir.

Sonuç

Bitik bir ülke devralan millî mücadele dönemi liderleri, üzerlerine düşen zorlu görevin üstesinden büyük oranda gelmiş ve ülkemizi, gelişmiş ülkelerin seviyesine getirebilmek için, hiç duraksamadan mücadeleye devam etmişlerdir. Bizim olmayan bankaları, kara ve demir yollarını, madenleri, limanları yabancı şirketlerin elinden satın alarak, tam bağımsız Türkiye yolunda kısa sürede çok büyük adımlar atmışlardır. Bu adımları devlet tek başına değil de pek çok gelişmiş ülkede olduğu gibi, ülkenin iş adamları ile birlikte atmayı tercih etmiştir. Bu nedenle iş adamları için pek çok yatırım kolaylıkları sağlamıştır ki, bunlardan en önemlisi de İş Bankası'nın açılmasıdır. Fakat tüm desteklemelere rağmen günümüzün dev iş adamları, o günlerin ancak küçük tüccarları olabilmişlerdir. Bu şekilde ülkede zengin bir tabaka oluşmuştur oluşmasına fakat asıl istenilen şey dışa bağımlılığımızı yok edecek olan fabrikaların iş adamları tarafından açılmasıdır. Cebinde parası olmayan, yıllarca süren savaşlardan dolayı uzun vadeli planlar yapacak kadar ülkesine güvenemeyen iş adamlarımız içinse, böyle büyük yatırımlar yapmak için henüz daha erkendir. Ama diğer taraftan bakıldığında ise Avrupa'nın en az yüz yıl gerisinde kalmış bir ülke için ise fazlaca geç kalınmıştır. Bu nedenle devlet, 1929 sonrasında yavaş yavaş liberal ekonomi politikalarını terk edip, daha devletçi bir ekonomi modelini benimseyecek ve iş adamları tarafından yapılmayan yatırımlara da el atmaya başlayacaktır.

Kaynakça

- Adıgüzel, M. B. (2006). *Türk Havacılığında İz Bırakanlar*. Ankara: Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1975). *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*, Ankara: TBB Yayını.
- Aksoy, Y. (1991). *Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi*, İzmir: Maya Matbaacılık.

- Akşin, S.(2002). *Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Alpar, C. (1983). Yabancı Sermaye, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, (Cilt II, ss.507-518), İstanbul: İletişim yayınları. Ankara, 1960, s.171.
- Atatürk, M. K. (1959). *Atatürk: Söylev ve Demeçler*, Cilt 2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları,
- Atay, F. R. (1980). *Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul: Sena Matbası.
- Avcıoğlu, D. (1979). *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın, Onüçüncü Basım*, Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bal, M. A. (2013) “Trabzondan Dünya’ya Açılan Bir Uluslararası Aile: Nemlizadeler”, <http://www.mehmetakifbal.gen.tr/2013/03/02/nemlizadeler/> Erişim Tarihi : 10.04.2016.
- Başar, A. H. (1966). Zaferden Sonra İstanbul’da Başlayan İktisadi Savaş..., *Barış Dünyası*, Sayı 54, 53-54.
- Bezmen, F. (2002). *Bir Duayenin Hatıraları*, İstanbul: PMR Co. Ltd.
- Bilgi, N. (2007). *Millî Mücadele Tarihine Dair Notlar, Ankaralı'nın Defteri-Mahmut Soydan*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*, 21. Ankara: İmge Kitabevi.
- Can, B.B. (2000). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Conker,O. (1939). *Büyük Türkiye*, Ankara: Akba Kitabevi.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çokgezen, M., Genç, H., Koraltürk, M., (2004). Cumhuriyetin İlk Yıllarında İş Dünyasının Profili, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, (Sayı: 216), 62-75.
- Deliorman, N. (1957). *Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri*, İstanbul: Nuri Demirağ
- Dervişoğlu, F. M. (2011). *Nuri Demirağ-Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, Ankara: Ötügen Yayınları.
- Eczacıbaşı, N.F. (1998). *Yeni Bir Türkiye*, İstanbul: Dr. Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

- Eczacıbaşı, N.F. (1994). *İzlenimler, Umutlar*, İstanbul: Dr. Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Goloğlu, M. (2011). *Millî Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Haykır, Y. (2011). *Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923-1938)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin, 16.3.1923:1.
- İlkin, S. (2004). *1922 – 1923 Yılları Türkiye’sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu*
- İlmen, S. (1952). *Sanayi Odası İçin Vaktile ne Kadar Çalışmıştım*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayımevi.
- İnan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. (2001). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, İzmir: İzmir Yayıncılık.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. ve diğ.,(2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koç, V. (1983). *Hayat Hikayem*, İstanbul: Otokoç 80. Yıl.
- Koraltürk, M. (2007). *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları* , “Gazi Ban Çok Kızmış!..”, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köymen, N. (1962). *İş Adamı Uyan*, İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara: Bilgi Yayınevi Matbaası.
- Mccarthy, J. (1999). Population Change And The Creation of The Turkish Republic, *Uluslararası Konferans, Atatürkçülük ve Modern Türkiye 22-23 Ekim 1998 AÜSBF* , Tam Metin İçinde: (s.509 – 525)
- Ökçün, A. G. (1997). *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu.
- Ökçün, G. (1997). *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Ökçün. A.G. (1997). *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, (Haberler,Belgeler, Yorumlar)*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Özdemir, S. (2005). *Anadoludan Zoru Başaran Cesur Girişimciler*, İstanbul: Hayat Yayınları.

- Özer, M. H. (2014) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, (Sayı 2), 351-377.
- Projesiz Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken*, C.3, İstanbul: İ.B.Ü Yayınları.
- Selek, S. (1968). *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Serçe, E. ve Yetkin, S.(1999). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millîleştirme Çabaları II, *Toplumsal Tarih*, Sayı 69, cilt 12, 40-45.
- Serçe, E., Yetkin, S., (1999) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millîleştirme Çabaları II, *Toplumsal Tarih*, Sayı 69, Cilt 12, 40-45.
- Shaw, S. J. (2000). *From Empire to Republic*, Cilt. I, Ankara: TTK
- Sönmez, M. (1990). *Türkiy'de Holdingler Kırk Haramiler*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sönmez, M. (1999). *75 Yılın Sanayileşme Politikaları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı "Bilanço 98"- 75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Şakir, Z. (2011). *Nuri Demirağ Kimdir*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Tatko, The First 60 Years.
- TBMM ZC, Devre:1, Cilt:27, İçtima:3, İnikat:187, Tarih:05.02.1339 (1923), TBMM Matbaası,
- Tekeli, İ, İlkin, S. (1993). Türkiye'de Büyük İnşaat Müteahhidlerinin Doğuşunda Cumhuriyetin Bayındırlık ve Demiryolu Programlarının Etkisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt. 20, Sayı: (1-2), 207-225.
- Tezel, Y.S.(1986). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Yenal, O. (2010). *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, İ. (1993). *Cumhuriyet Döneminde Demiryollarımızdaki Gelişmeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, İ. (2011). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923 – 1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, S. (2015). *Küresel Sermaye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Zeki, M. (1929). *Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul, s.XCIX.
- <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267> Erişim Tarihi: 13. 12.2015